

RÉGÉSZETI DOLGOZATOK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

3

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICÆ

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATÆ

BUDAPEST, 1961.

Az ódörögdi kurzivbetűs oltár

A római feliratok között nem ritkák az olyanok, amelyek valamilyen szempontból eltérnek az epigrafikai szabályok egyikétől vagy másikatól. Ilyen kivételes esetek néha jó alkalmat adnak arra, hogy a feliratok megrendelőiről és kivitelezőiről részleteket tudjunk meg. Ily például, ha egy fehérmegyi feliraton /CIL III 3381/ egyetlen rövidítés sem fordul elő, még a "hic situs est"-et és az "annorum"-ot is teljesen kiírták, sőt XL helyett "cuadraginta" áll, akkor világos, hogy a felirat kivitelezője nem volt tisztában a feliratszerkesztés sajátos szabályaival. Jellemző módon a sírkő plasztikai kiképzése is a római ornamentális elemekkel szembeni teljes értetlenségről tanuskodik /Hampel J., A Nemzeti Múzeum legrégebbi pannoniai sirtáblái /1906/ 4. tábla, 41. sz./.

A sírkövet olyan bennszülött kőfaragó készítette, aki még semmilyen kapcsolatba sem került az Aquincum környékén ekkor már javában működő műhelyekkel. Munkája a látottak egyszerű, de ügyetlen lemásolásából állt. A felirat szinte kifogástalan latinsága ugyanakkor arról tanuskodik, hogy a megrendelő bennszülött egy romanizált emberrel fogalmaztatta meg a szöveget. Talán a diktálás is szerepet játszott ebben és így állt elő a számnevek teljes kiírása is. A felirátállításból ugyanis nem szabad okvetlenül a megrendelő vagy kivitelező írástudására következtetnünk. A feliratokon előforduló rengeteg kirívó nyelvi és írásbeli hiba éppen amellelt szól, hogy a megrendelő - nem tudván a feliratot elolvasni - minden hibájával együtt átvette azt a faragótól. Ugyanezt a tételt bizonyítja az is, hogy a Marcus után idekerült számos keleti, görög vagy szír anyanyelvű ember szinte kizárólag latin feliratot állított. Sok nyelvi hiba éppen ezeknek a keletieknek rovására irandó /az egész kérdésre lásd A. Mócsy, PW-RE Suppl. IX. s.v. Pannonia XII. 2. a.c./.

Egy félig elkészült afrikai oltárkő vizsgálatával kapcsolatban

J. Mallon /Libyca 3 /1955/ 155 skk/ jutott nemrég olyan következtetésekre, amelyek a pannoniai feliratok tanulmányozásánál is gyümölcsöztesíthetünk. Az általa vizsgált feliratot a kőfaragó vázlatosan előrerajzolta, de a kő felületi egyenetlenségeivel nem tudván megbirkózni a betűk kivésését a felirat közepetáján abbahagyta. A felirat utolsó soraiban csak a betűk geometriai keretének előre kijelölt bekarcolt vonalai látszanak. Az előrerajzolás azonban nem nyújt lehetőséget a szándékolt szöveg megfejtésére, mert a betűknek csak legfontosabb konturjait adja, amelyek több betűnél is azonosak /pl. C, G, O, Q - L, E, F, - B, P, R, K - N, H stb../. Mármost ha a kőfaragó analfabéta volt, vagy a rövidítésekkel nem volt tisztában, akkor az előrerajzolt konturokból nem mindig a helyes betűt véste ki. Így jöttek létre a számunkra érthetetlen betűhalmazok, amelyek megfejtése vagy nem, vagy csak igen merész és gyakran önkényes betűváltoztatásokkal lehetséges. Mallon modern kőfaragói gyakorlattal állította párhuzamba megfigyeléseit: A kőfaragó ma is a megrendelő futólag lejegyzett kurzívbetűs szövegét teszi át quadrát betűformába. A római kori kőfaragó erre néha nem is volt képes. Ilyenkor sajátos kurzív feliratok jöttek létre, amelyek kurzív vagy quadrát jellegét az szabta meg, hogy a megrendelő mennyire számolt a kőfaragó írástudásával. Ha a megrendelt szöveg lejegyzésekor igyekezett olvashatóan, félreérthetetlenül írni, s a kőfaragó ennek az írásnak formájához ragaszkodott, akkor jöttek létre azok a kevertbetűs feliratok, amelyek quadrát jellegük ellenére a folyamatos kézírás egyes elemeit is magukon viselik. A következőkben ilyen esetre ismertetünk egy hazai példát.

Ódörögpusztán /Récsei szerint Pusztadörög/ Darnay Kálmán ásott ki 1894-ben római épületmaradványokat, amelyekben ő korának szokása szerint mindjárt "castrumot" vélt felismerni. Itt talált egy oltárkövet, amelyet hamarosan közzétett két helyen is Récsei Viktor. A Corpusba 143557 szám alatt került be. Jó fényképpel és a rávonatkozó irodalommal közzétette Kuzsinszky Bálint is /A Balaton környékének archaeológiája /Bp. 1920/ 115-116/. A Corpus Inscriptionum Latinarum új kiadásának gyűjtőmunkája során 1958-ban az oltárt megtaláltuk és behoztuk a Nemzeti Múzeumba. A felirat betűszerinti olvasása nagyjából helyesnek bizonyult. Nem vették ellenben eddig figyelembe azt, hogy a quadrát és kurzív betűk vegyesen fordulnak elő, s ezért mindjárt a 3. sorban Augustin /us helyett eddig Aucusen/ust olvastak. A további sorokban még néhány javításra nyílik lehetőség. A 4. sorban eddig m /e/ dicus-t olvastak, holott az M után világos az interpunkció, utána pedig kurzív L következik. A D és G között szintén pont van. Az M L D G rövidítés-csoportot

m(iles) l(egionis) d(ecimae) G(eminae)-re oldhatjuk fel. Az 5. sorban több nehézséggel állunk szemben. A második betű pontosabb megfigyelésekor inkább T-nek vagy T-vel ligált E-nek látszik. Utána interpunkció van. Feloldása lehet vet(eranus), amelyet megerősít az utána következő szó, amelyet eddig is misso-nak olvastak. Természetesen helytelenül dativusban áll. Az utolsó sorban az M világos, a másik betű két függőleges hastából áll, amelyek közül a második rövidebb. Kurziv H-nak fogható fel. Eszerint m(issione) h(onesta). A teljes szöveg tehát:

Marti Deo / Veracius / Augustin/us m(iles) l(egionis) d(ecimae) G(eminae / vet(eranus) misso (helyesen missus) / m(issione) h(onesta).

Kurziv betűk: E (II), G (lefelé és nem felfelé forduló hastával), L (egyenes hasta jobbról lent nekitámaszkodó rövid hastával), V (U-szerűen levágott alsó csucs), H (egy hosszú és egy rövid függőleges hasta).

Az oltár datálása külső jegyek alapján alig lehetséges. A szövegből azonban mégis nyerhetünk némi időbeli támpontot. Az Augustinus cognomen a galliai-germániai provinciákra jellemző /A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen /Bp. 1959/ 165 /. A Veracius nomen tipikus provinciális képzés az egyébként ritka Verax cognomenből. Az ilyen nomenek szintén a galliai-germániai provinciákra jellemzőek /lásd Mócsy i.m. 112 további irodalommal/. A legio X Gemina végleges Pannoniába érkezése előtt a Rajnánál állomásozott és Traianus alatt még nagyrészt nyugati volt a legénysége /Mócsy i.m. 83. G. Forni, Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano /Milano, 1953/ 228/. Később, tartós vendobonai állomásozása idején már alig voltak benne nyugatiak /Forni i.m. 229/. Tehát oltárunkat valószínűleg egy Traianus alatt besorozott nyugati eredetű legionárius állította, aki elbocsájtása után Ódörögden élt. Az oltárt így a 120-150. évek közé tehetjük.

A felirat kurziv jellege arról tanuskodik, hogy a latinul megleshetőszen tudó /csak a misso-val hibázó/ veterán oltárának elkészítéséhez nem talált megfelelő kőfaragót. A kivitelező kőfaragó, nem ismervén a kurziv betűk quadrát megfelelőit, a megrendelő kurzivbetűs szövegét másolta át a kőre. Az oltár felépítése azonban bizonyos kőfaragói rutint árul el. Így nem lehetetlen, hogy a kivitelező mesterember épületkőfaragó volt. Kiss Ákos nemrég /Archaeologiai Értesítő 87. 1960. 210 skk/ is-

merkte fel, hogy a Balaton környékén a sirköveket kivitelező kőfaragók nem gyártottak épületelemeket. Római sirkövek igen kis számban ismertek a Balaton környékéről, tehát kevés sirkőfaragó dolgozhatott ott. Veracius Augustinus nyilván ezért fordult megrendelésével egy egyszerűbb munkákhoz szokott, a feliratvésésben nem járatos kőfaragóhoz.

Mócsy András

Eine kurzive Votivinschrift /CIL III 14355⁷/

Kleine Unregelmässigkeiten in Schrift und Formulierung der römischen Inschriften lassen manchmal auf tiefere Ursachen schliessen. Wenn z. B. die Grabinschrift eines Eingeborenen auf dem Gebiet der civitas Eraviscorum /J. Hampel, A nemzeti Múzeum legrégebb pannoniai sirtáblái /Bp. 1906, Taf. 4, Nr. 41./ trotz ihres tadellosen Lateins keine Abkürzungen aufweist /"annerum quadraginta" usw/, so darf mit Recht auf die Unkenntnis des Steinmetzen geschlossen werden, was auch durch die plastische Ausführung des Steins bestätigt wird. Schwere Verstösse gegen Sprache und Orthographie werden erst erklärbar, wenn die Unkenntnis des Lateins beim Besteller, und nicht beim Steinmetzen angenommen wird. Die Dekurionen von Brigetio, die ausser Zweifel griechischender sogar syrisch gesprochen haben, haben auffallend viele fehlerhafte Inschriften gestellt. Andere Fehler werden dadurch verständlich, dass der Besteller den Text in kursive Schrift angegeben hat, die der Steinmetz nicht genau entziffern konnte /vgl. J. Mallon Libya 3/1955/ 155 ff/.

Die kursiven Buchstaben auf einer unlängst wieder aufgefundenen Inschrift /Fundort Ódörög, nördl. des Plattensees: CIL III 14355⁷/ weisen auf einen ähnlichen Fall hin. Die neue Lesung des Altars ist:

Marti Deo / Veracius / Augustin/us m(iles) l(egionis) d(ecimae)
G(eminae) / vet(eranus) misso (statt missus) / m(issione) h(onesta).

Kursive Buchstaben: E, G, H, L, V /s. die Abbildung bei B. Kuzsinszky, A Balaton környékének archaeológiája /Bp. 1920/ 115/. Der Veteran

hat den Text offenbar in halb kursiver Schrift dem Steinmetzen mitgeteilt, und der ungebildete Handwerker hat diesen Konzept treu auf den Stein kopiert. Á. Kiss hat neulich den Beweis gebracht, dass in der Plattensee-gegend zwischen Grabsteinen und architektonischen Elementen keine werkstattmässigen Verwandtschaften nachzuweisen sind /Arch. Ért. 87 /1960/ 210 ff/. Der mit der Ausführung unseres Altars beauftragte Steinmetz war demnach vielleicht ein Bauhandwerker.

Der Veteran Veracius Augustinus stammte aus dem Westen; die charakteristische Bildung seines Nomens aus dem Cognomen Verax und die Verbreitung des Cognomens Augustinus schliessen eine andere Möglichkeit aus /vgl. A. Mócsy, Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen /Bp. 1959/ 112. 165/. Da die Soldaten westlicher Herkunft spätestens unter Traian in die Legio X.Gemina eingetreten sind, darf unser Altar in die Jahre 120-150 datiert werden /vgl. Mócsy a. O. 83. G. Forni Il reclutamento delle legioni /Milano 1953/ 228/.

A. Mócsy